

הרב קוק (יעולת ראייה' א, יט) מציין שני צינורות המחברים אותנו לקב"ה: התורה והתפילה. אך יש הבדל ביניהם - התורה היא צינור וחיבור שתחילתו בשמים, באלוקים, והוא יורד מלמעלה למטה לעם ישראל ולעולם כולו, "אתה ירדת על הר סיני ונתת לעמך תורה ומצוות" (תפילת מוסף לראש השנה).

הצינור של התפילה עולה מלמטה למעלה, "נְשָׂא לְבַבְנוּ אֶל כַּפְּיָם אֶל-אֱ-ל בְּשָׁמַיִם" (איכה ג, מא).

ישנם מצבים בהם תורה ותפילה מעורבים יחד, כאשר בתפילה משלבים חלקים מהתורה והתנ"ך לפעמים פסוק ולפעמים פרק שלם או מספר פרקים גם יחד, כמו בפסוקי דזמרה, בפרקי ההלל ובקריאת שמע.

לרוב אנו מוצאים שאנשי כנסת הגדולה מסדרי התפילה העבירו את לשון התורה והתנ"ך בתפילה ממש כפי שהם מופיעים בתורה שבכתב, אך ישנם מצבים בהם שינו מהנוסח המקורי וצריך להבין מה הביא אותם לכך ובוזה נעסוק במאמרנו בע"ה.

ברכת "רפאנו"

בספר ירמיהו (יז, יד) נאמר: "רְפָאֵנִי ה' וְאַרְפָּא הוֹשִׁיעֵנִי וְאַנְשֵׁעָה כִּי תִהְלֹתִי אֶתְהָה". בשעה שהנביא מדבר בלשון יחיד, בתפילה מופיע בלשון רבים - "רפאנו ה' ונרפא...". הפירוש המקובל הוא כי התפילה ברובה נאמרת בלשון רבים ובמיוחד נצרך הדבר בענייני רפואה, כדי לכלול את החולה "בתוך שאר חולי ישראל", ואז יש סיכוי רב יותר שהתפילה תתקבל שכן אל כביר לא ימאס בתפילת רבים, "כִּי בְרַבִּים, הָיוּ עֲמֻדָי" (תהילים נה, יט). כל עוד התפילה בלשון יחיד יכול להיות שאין לחולה מספיק זכויות כדי להירפא, אך ברגע שכולל את החולה עם הכלל כידוע בכלל אין חטא ועוון.

ברכת קיבוץ הגלויות

הברכה מתחילה במילים "תקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקבץ גלויותינו", כאשר המקור לברכה זו מצוי בנביא ישעיהו (יח, ג): "כְּנִשְׂא נֶס הָרִים תִּקְרְאוּ וְכִתְקַע שׁוֹפֵר תִּשְׁמְעוּ". ישנם גם בנביא וגם בתפילה שני המרכיבים: השופר והנס. השופר מסמל את הקדושה, הדבקות בה' שהרי במפרשים נקרא ה"שופר" בשם זה מלשון "שפופרת" המחברת בין שני צדדים והשופר מחבר את האדם עם הקב"ה "מִן הַמִּצַּר קָרָאתִי יְ-הוָה עָנְנִי בְּמִרְחָב יְ-הוָה".

ואילו הנס, הדגל מסמל את הצד הלאומי את הדגל מניפים ומעלים על נס והוא מסמל את הדברים היקרים לנו.

והנה בשעה שאצל הנביא מופיע קודם הנס ואחר כך השופר, הרי בתפילה מופיע קודם השופר ורק אחר כך הנס. אומר הרב קוק זצ"ל כי בתפילה אנו מביעים את הרצוי לנו, את השאיפה שאנו שואפים, כי תחילת הגאולה תתחיל מהקודש שאותו מסמל השופר, ומתוך הקודש תופיע הלאומיות, הנס. לכן "תקע בשופר" ואחר כך "שא נס". ואילו הנביא רואה בצורה ריאלית ומעשית את המצוי שבו הגאולה תתחיל בבניין הפיזי של הארץ וקיבוץ הגלויות ורק אחר כך, בשלב הבא, תתחיל ההתעוררות הרוחנית, הקדושה שתתחיל ותעלה, יתחיל תהליך התשובה במימדים רבים.

כך גם מובן הפסוק: "וְאֹלֶיךָ אֶתְּכֶם קוֹמְמִיּוֹת" (ויקרא כו, יג), מדובר בשתי קומות (רש"י) - קומת קרקע הארצית החומרית וקומה שניה רוחנית הבנויה על גבי קומת הקרקע החומרית. הקומה השניה קרובה יותר לשמים אבל אי אפשר לבנות קומה שניה בלי לבנות קודם את הקומה הראשונה.

כך קורה גם בגידול האדם הפרטי - קודם הוא גדל מבחינה גופנית ורק אחר כך הוא מתעלה ברוחניות. כשהוא נולד שוקלים אותו על המשקל, הוא עובר את מחלות הילדות ורק אחר כך מתחיל הגידול הרוחני, "בן חמש למקרא" (אבות פ"ה מכ"ו) ורק בגיל שלוש עשרה הוא נכנס לעול המצוות.

הסדר הזה של בנין החומר הקודם לבניין הרוח והקדושה מופיע גם בספר דברים (ל, ג-ה): "וְיָשֶׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוֹתֶיךָ וְרַחֲמֶיךָ וְשָׁב וְקִבְּצֶיךָ מִכָּל הָעַמִּים... וְהִבִּיאֶיךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וְיִרְשֶׁתָּהּ וְהִיטִבְךָ וְהִרְבֶּיךָ מֵאֲבֹתֶיךָ", ורק אחר כך מתחיל תהליך הגאולה הרוחנית "וְיָמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לֵבִב זָרְעֶיךָ לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ".

גם בנביא יחזקאל (לו, כד-כו) מובא סדר זה של החול הקודם לקודש: "וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם מִן הַגּוֹיִם וְקִבְּצֹתִי אֶתְכֶם מִכָּל הָאָרְצוֹת וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֲדֹמְתְכֶם", ורק אחר כך: "וְיִזְרְקֹתִי עֲלֵיכֶם מֵיִם טְהוֹרִים... וְנָתַתִּי לְכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֶּן בְּקִרְבְּכֶם".

שירת הים

גם בשירת הים מופיע הבדל בין הכתוב בתורה ובין המופיע בתפילת שחרית. בתורה מוזכר הפסוק "ה' יְמַלֵּךְ לְעַלְמֵם וְעַד" פעם אחת בלבד, ואילו בתפילה אנו אומרים פסוק זה פעמיים וכן מוסיפים תרגום אונקלוס "ד' קאים לעלם". כמה סיבות לדבר:

א. הרב קוק זצ"ל אומר היות ופסוק זה הוא למעשה הפסוק המרכזי בשירה, כדי להדגיש זאת חוזרים עליו כמה פעמים ומתרגמים אותו לשפה העממית המדוברת הארמית כדי שכל שכבות העם יבינו אותו. מתוך שבני ישראל יוצאי מצרים התעלו באותה שעה וראו

לא רק את ההווה, קריעת הים, ולא רק את העבר בשעבוד מצרים אלא גם הסתכלו לעתיד "מִקְדָּשׁ ה' כּוֹנֵנוּ יְדִידָךְ. ה' יִמְלֶךְ לְעֹלָם וָעֶד", הם הבינו כי לא בכדי הקב"ה עושה להם ניסים כל כך מרשימים אלא ישנה כאן "השקעה" מצידו לעתיד, הנה יוצאים ממצרים, מקבלים את התורה, נכנסים לארץ ישראל בונים את בית המקדש ומפיצים משם את שם ה' "נכון יהיה ה' ב'ית ה' ב'ראש ה'הרים... ו'ירנו מ'ד'ר'כו'ו", ומקרבים את מלכות ה' בכל העולם עד אשר "יהיה ה' א'חד ו'שמו א'חד", "וימלכותו בכל מ'ש'לה".

ב. ר' יעקב אביחצירא זצ"ל מבאר: בפסוק נאמר "ה' יִמְלֶךְ לְעֹלָם וָעֶד". עלולה להיכנס מחשבה שכל המצוות ולימוד התורה מיועדים לימות המשיח, לעתיד שנאמר "ה' ימלוך" בלשון עתיד, כביכול המצוות הן "הלכתא למשיחא" ורק אז הן מחייבות. לכן באה החזרה והתרגום להדגיש שכבר עכשיו הן אקטואליות וכבר עכשיו אנו מחוייבים לקיימן, "ה' קאים לעלם", כבר עכשיו הוא קיים וכבר עכשיו אנו מחוייבים לקיימן.
ג. פירש הטור (אורח חיים יא) כי החזרה נועדה לסמן לנו כי עד כאן נמשכת השירה ומכאן ואילך ישנו אוסף פסוקים בענין מלכות ה' בעולם.

כל הנשמה תהלל יה

בפסוקי דזמרה בפרק "ה'לו-יה' ה'לו אל ב'ק'ד'שו" מסיימים "כל הנשמה תהלל י-ה". פסוק זה חוזר פעמיים בשעה שבמקור, בתהילים (קנ), מופיע רק פעם אחת. הטור (יא) מסביר: בגמר נושא מדגישים עד כאן נמשך הנושא, ועד כאן נחשב לפסוקי דזמרה (כפי שנאמר לעיל בשירת הים וכפי שמופיע בסיום פרקי ההלל).

עשרת הדברות - "אנוכי" ו"לא יהיה"

בפרק פ"א בתהילים, אותו שיבצו אנשי כנסת הגדולה בתפילה, ב"שיר של יום" של יום חמישי, "למנצח על הגיתית", מופיע הפסוק "לא יהיה ב'ך אל ז'ר ולא ת'ש'ת'ח'נה ל'אל נ'כ'ר. א'נ'כי ה' א'ל'ק'יך ה'מ'ע'ל'ך מ'א'ר'ץ מ'צ'ר'ים", בשעה שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים שהסדר הוא קודם "אנוכי" ואחר כך "לא יהיה"?

אלא דוד המלך טוען כי הסדר המחייב אותו הוא על פי הפסוק: "סור מרע ועשה טוב", לכן יש להתחיל ב"סור מרע": "לא יהיה ב'ך אל ז'ר", ואחרי הסרת הרע של יצר עבודה זרה ושאר יצרים שישנם והוא "האל ז'ר" אשר "ב'ך", הלב פנוי לקבל עול מלכות שמים, "אנוכי". ואילו במעמד הר סיני, לאחר שקידשו עצמם במ"ט הימים והתעלו במ"ט שערי הקדושה והאחדות שררה ביניהם - הגיעו כבר למדרגת "עשה טוב" ויכלו לפתוח ישירות ב"אנוכי ה' אלוקיך".

"עשרת הדיברות" - "זכור את יום השבת" וכיבוד אב ואם

אנו מוצאים גם בתורה עצמה שינוי מהסדר הידוע של עשרת הדיברות, בשעה שבתורה מובא הסדר של "זכור את יום השבת" ואחר כך "כבד את אביך ואת אמך", הנה בספר ויקרא בתחילת פרשת קדושים נאמר "איש אמו ואביו תיראו" שהוא כיבוד אב ואם, ואחר כך "וְאֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ". מדוע הופכים את הסדר? רש"י מתרץ שם: אם יבוא האב וידרוש מהבן בשם מצות כיבוד אב ואם שהוא מחוייב כלפיו שילך ויחלל שבת עבורו, זוהי המשמעות של הקדמת מצות כיבוד אב ואם למצות שבת - יענה לו הבן שגם האב חייב לשמוע לקב"ה בשמירת שבת ואי אפשר לנצל את מעמדו כדי לכפות עליו חילול שבת, כפי שמפקד בצבא לא יכול לחייב חייל לפעול בפקודה "לא חוקית בעליל".

קריאת שמע

גם בפסוק המפורסם בתורה "שמע ישראל", ישנו הבדל בין הכתוב בתורה ובין איך שהוא מופיע בתפילה. בשעה שבתורה (דברים ו, ד) מובא הפסוק "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" ומיד אחריו הפסוק "וְאֶהְבֶּתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ", בתפילה אחרי הפסוק "שמע ישראל" מופיעים המילים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" - מדוע? מביאה הגמרא במסכת פסחים (נ"ו) מדרש האומר כי הראשונים שאמרו את הפסוק "שמע ישראל" היו יעקב ובניו, וכאשר הקיפו את מיטתו לפני מותו הסתכל עליהם ואמר עכשיו אתם שומרים תורה ומצות אך חוששני שאחרי מותי תעזבו את התורה וימצא פסול בזרעו כפי שהיה אצל אברהם ויצחק, נענו כל בניו ואמרו לו "שמע ישראל", אבינו ישראל, כשם שאין בלבך אלא אל אחד גם לנו יש רק אל אחד ונלך בדרך האמונה, "שמע ישראל ה' אלוקינו ד' אחד". אבן נגולה מעל ליבו של יעקב ואמר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". אם כן יעקב אמר את המילים "ברוך שם...", ואילו בתורה לא מופיעים המילים האלו, וכאן נכנסו אנשי כנסת הגדולה לדילמה - אם יתקנו שצריך לומר, הרי יתרעם עליהם משה, אם יתקנו שלא לומר - יתרעם עליהם יעקב אבינו. וכדי שלא יכניסו עצמם בין ההרים הגדולים תיקנו לאומרו בלחש, ועל ידי זה נחשב כאומרים ולא אומרים. ביום כיפור שאנו דומים למלאכים אומרים "ברוך שם..." בקול רם. מביא הטור (תריט) שכאשר עלה משה למרום שמע את המלאכים אומרים לפני הקב"ה "ברוך שם כבוד מלכותו" והתקנא מאד ורצה לאומרו, אך חשש שיראה כאילו הוא גנב זאת מהמלאכים לכן אומרים בלחש. אך ביום הכיפורים שאנו דומים למלאכים אין חשש כזה.

יתק"ק סימן

בספר התנ"ך המצוי כמעט בכל בית בעולם, מוצאים בסוף ארבעה ספרים את המילים "יתק"ק סימן". הספרים הם: ישעיהו, תרי עשר, קהלת, וקינוח (איכה), ראשי התיבות שלהם הוא "יתק"ק". המשותף בין ספרים אלו היא העובדה שהפסוק האחרון שבהם מסתיים במשמעות שלילית, בשעה שישנה הלכה שצריך לסיים בדבר טוב אם זה ספר מספרי התנ"ך ואם זוהי עליה לתורה (שולחן ערוך אורח חיים קלח), על כן חוזרים על הפסוק שלפני האחרון שוב.

ספר ישעיהו מסתיים במילים "וְהָיוּ דְרָאוֹן לְכָל בְּשָׂר" לכן חוזרים על הפסוק שלפניו "וְהָיָה מִדֵּי חֲדָשׁ בְּחֲדָשׁוֹ".

ספרי תרי עשר, ספר מלאכי, מסיים במילים "פֶּן אָבֹא וְהִפִּיתִי אֶת הָאָרֶץ חָרָם" ומוסיפים את הפסוק שלפניו "הֲנֵה אֲנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא".

ספר קהלת מסתיים במילים "אִם טוֹב וְאִם רָע" ומוסיפים הפסוק שלפניו "אֶת הָאֱלֹקִים יִרְא וְאֶת מְצֻתָיו שְׂמוֹר".

ספר איכה מסיים במילים "כִּי אִם מָאֵס מְאֹסְתָנוּ קִצְפֹת עֲלֵינוּ עַד מָאֵד", ומוסיפים "הַשִּׁיבֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ וְנִשׁוּבָה חֲדָשׁ גְּמִינוּ בְּקֶדֶם".

הזכרת חלקי פסוקים בתפילה

הגמרא בברכות (י"ב) אומרת: "כל פרשה שפסקה משה רבינו פסקינן, דלא פסקה משה רבינו לא פסקינן".

שואל ה'מגן אברהם' (אורח חיים רפב, א) והרי מצינו בכמה מקומות בתפילה שפסקו פסוקים באמצע? אלא היות ואומרים אותם בדרך של תפילה ותחנונים הרי זה מותר. על פי זה התירו לדלג על פרקים שלמים בהלל וכן בווידוי מתחילים "ויעבור ה' על פניו ויקרא", וכן בקידוש היום בשבת יש המתחילים בקול רם במילים "על כן ברח את יום השבת ויקדשהו", וכן בפסוקי מלכויות, זכרונות ושופרות בתפילת מוסף בראש השנה.

סיכום

כמו שמצינו שיש כח לחכמי התורה שבעל פה לשנות ממצוות התורה בתור הוראת שעה, כגון בימי מרדכי ואסתר כאשר אסתר אומרת "וְצוּמוֹ עָלַי וְאֶל תֹּאכְלוּ וְאֶל תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים" (אסתר ד, טז), ושואל רש"י אם נאמר "וצומו עלי" ברור הוא "שלא יאכלו ולא ישתו", אם כן למה נאמר?

אלא גם אכילת מצווה של מצות ושתית מצווה של ארבע כוסות, שהרי מדובר היה בליל הסדר, גם לא יקיימו.

רואים שהיה כח בידי חכמי הדור, ובראשם מרדכי, לתקן שלא יקיימו את מצוות הפסח באותה שנה כדי שיצומו ויתפללו להצלחת שליחותה של אסתר.

כך למדנו כי יש כח בידי חכמי התורה שבעל פה, אנשי כנסת הגדולה, גם לשנות במילים עצמן מכפי שהן מופיעות בתנ"ך שנחשב לתורה שבכתב כי גם נביאים כתובים בכלל תורה שבכתב הם.

ראיה לדבר מהנאמר במסכת שבת (פ"ח): "ברוך רחמנא דיהב אוריאן תליתאיי", ואומר רש"י: "תורה נביאים וכתובים", ראיה שגם הם בכלל המושג "תורה שבכתב". וכך אומר הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פ"א הי"ב): "ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן".

הסמכות לכך נובעת מהפסוק בדברים (יז, י-יא): "וְשִׁמְרֶתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֶד... לֹא תִסּוּר מִן הַדְּבָר אֲשֶׁר נִגְידוּ לְךָ נְמִין וְשִׁמְאֵל", ולמדו חז"ל: "אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין (רש"י שם). על כן ישנה חשיבות עצומה להגות בתורה שבעל פה - "וחיי עולם נטע בתוכנו".